
УДК 316.32:37.018:355.233

Олександр Діденко,
доктор педагогічних наук, професор, Національна академія Державної
прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький

ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті наведено деякі виклики сучасності, тенденції та проблеми професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. Автором зроблено висновок, що соціально-економічні та політичні умови, в яких опинилася українська держава, вимагають їх ретельного аналізу. Ідеться про те, що потрібно здійснити ревізію форм і методів професійного виховання курсантів та експертну оцінку його змісту з позицій європейського досвіду підготовки армійських офіцерів, співробітників правоохоронних органів та досвіду проведення антитерористичної операції на сході України.

Ключові слова: тенденції та проблеми професійного виховання, майбутні офіцери-прикордонники, морально-етичні цінності, ціннісні орієнтації, курсанти, система виховної роботи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Здобуття вищої освіти передбачає не лише формування інструментальної сфери особистості, зокрема засвоєння систематизованих знань, набуття умінь, практичних навичок і способів мислення. Упродовж навчання у вищому навчальному закладі в курсантів формується ціннісно-мотива-

---

ційна сфера, основою якої є професійні, світоглядні й громадянські якості, а також морально-етичні цінності.

Морально-етичні цінності – це різні форми вираження моральних вимог, зокрема норми і принципи моралі, моральні ідеали, поняття добра, справедливості, честі, гідності, обов’язку тощо [1]. Моральні цінності можуть стати фактором морального ставлення до дійсності тільки тоді, коли виявляються в реальній поведінці, вчинках людей. Саме у практичній діяльності, у конкретних вчинках людина виявляє свої моральні цінності. Осягнути цінності – важливий крок для розуміння сенсу життя: від того, на які моральні цінності людина орієнтується, залежить її відповідь на запитання: “Навіщо жити?” і “Як потрібно жити?”, “Як ставитися до інших?”, “Як ставитися до роботи, служби?” тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор, дозволяє стверджувати про те, що проблеми професійного виховання фахівців є предметом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Оскільки предметом уваги є професійне виховання курсантів у вищому військовому навчальному закладі (далі ВВНЗ), то в першу чергу заслуговують на увагу дослідження, у яких так чи інакше розглядалася ця проблема. Ідеться про праці Г. Артюшина, І. Грязнова, В. Зеленого, Ю. Івашкова, М. Козяра, В. Мірошніченко, Є. Потапчука, О. Сафіна, О. Ставицького, О. Торічного, В. Ягупова. У їх публікаціях проаналізовано шляхи вдосконалення навчання та виховання у ВВНЗ, розкрито питання моральної та правової відповідальності майбутніх офіцерів, формування їх свідомості та дисциплінованості.

Однак, на сьогодні склалася ситуація, коли немає чіткої відповіді на запитання: якими ж морально-етичними цінностями повинен володіти майбутній офіцер? Справа в тім, що чинними нормативними документами цей аспект практично не регламентується. Лише деякі з ціннісних орієнтацій представлено в освітньо-професійній програмі підготовки випускника Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Інших чітких

посилань на те, якими моральними та професійно-особистісними якостями повинен володіти майбутній офіцер, просто немає. На час вступу до навчального закладу таке дослідження не проводиться, а під час навчання здійснюється лише комплексне соціально-психологічне обстеження курсантів. Така невизначеність є перешкодою у розробці системи виховної роботи з персоналом, оскільки її основними системотвірними чинниками є мета і завдання, що мають дати відповідь на запитання: якою має бути особистість офіцера, які ціннісні орієнтації та якості потрібно формувати і розвивати в курсантів упродовж 4 років навчання у вищому навчальному закладі, чому саме ці якості, а не інші мають стати об'єктом уваги викладачів, офіцерів і психологів? І це є однією з нагальних проблем у професійному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників, яку потрібно вирішити найближчим часом.

З огляду на це **метою статті** є спроба привернути увагу до викликів сучасності, тенденцій та проблем професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання анонсованої проблеми потрібно розпочати з побудови моделі особистості офіцера Держприкордонслужби, у якій на основі експертної оцінки із залученням керівників органів охорони кордону, науково-педагогічного складу, а також досвідчених вихователів і науковців слід передбачити чіткий перелік інструментальних і термінальних цінностей, професійно важливих якостей випускника. І це визначатиме подальші напрями виховання, його зміст, який у першу чергу буде відображатися у навчальних дисциплінах циклу гуманітарної підготовки. Зазначена модель особистості офіцера визначатиме принципи, форми і методи виховної роботи, мету і зміст заходів, які необхідно буде проводити у позанавчальний час. Крім того, періодичний моніторинг вихованості випускників за чіткими індикаторами, які також потрібно визначити і обґрунтувати, дозволить оперативно, а головне, обґрунтовано вносити корективи в організацію та зміст виховання курсантів.

Ще одна проблема, яку потрібно озвучити – це зміст та рівень сформованості ціннісних орієнтацій майбутніх офіцерів. При цьому потрібно вказати на декілька тенденцій. По-перше, першокурсники вже мають сформовану ціннісно-мотиваційну сферу, яка є базисом для подальшого професійного виховання.

По-друге, як свідчать результати спостережень, курсантами вищих військових навчальних закладів стають не найкращі представники української молоді. Про це свідчить, наприклад середній бал ЗНО абітурієнтів українських вишів, або навіть те, що наші курсанти значно менше, ніж студенти читають художню літературу. По-третє, сутність моральних цінностей не змінювалася від Конфуція до наших часів, а лише доповнювався їх список, проте ставлення до них та їх вияв у житті змінюється постійно.

По-четверте, у кожної людини “список” цих цінностей дуже індивідуальний. Це залежить від виховання в сім’ї, школі, впливу навколишнього середовища тощо.

Зазначені тенденції яскраво проілюстрували дані дослідження, яке було проведено з курсантами різних курсів і результати якого є досить красномовними.

Для визначення ціннісних орієнтацій курсантів було використано “Експрес-діагностику”, завдяки якій курсанти оцінили значимість для себе 16 тверджень.

Аналіз результатів дозволив з’ясувати, що найбільше значення для курсантів мають сімейні цінності, зокрема перебування в колі сім’ї, родина, вдале одруження або заміжжя.

На другому місці знаходяться професійні цінності: робота або служба, яка приносить радість і задоволення, а також кар’єра.

На третьому місці – соціальні цінності, серед яких “знайомство з новими людьми”, “дружба”, “стосунки”. Далі йдуть фінансові цінності (високооплачувана робота, дорогі автомобілі, одяг, будинок і т. д.), потім інтелектуальні цінності (інтелектуальний розвиток, читання літератури, перегляд освітніх передач, самовдосконалення) та фізичні цінності (заняття спортом, корисне харчування). Найменшу кількість

балів курсанти виставили твердженням, що стосувались суспільних цінностей (участь у громадській діяльності, робота на добровільних засадах у громадських організаціях) та духовних (релігія, медитація, міркування, молитви і под.).

Проведене дослідження дозволяє говорити про певні тенденції. Так, наприклад, досить значний відсоток курсантів високо оцінюють значення соціальних цінностей, які стосуються спілкування, стосунків та знайомства з людьми, одночасно не виявляють великого прагнення працювати для суспільного блага чи на безоплатній основі. До 80 % опитаних курсантів високо оцінюють важливість опанування професією, але розглядають її швидше в аспекті корисності для себе, а не для інших людей чи суспільства загалом. Досить виразним є також переважання у їх орієнтаціях матеріальних аспектів. Так, наприклад, у деяких навчальних групах фінансовим цінностям респонденти поставили 70–80 балів зі 100 можливих, у той час як духовним поставили близько 50 балів.

Крім того, проглядається закономірність між рівнем успішності курсантів і тим, яке значення для них мають такі притаманні сучасному суспільству цінності, як здоровий спосіб життя, удале одруження або заміжжя, релігія, заняття спортом, інтелектуальний розвиток, кар'єра, література, самовдосконалення, матеріальні блага та інші. У навчальних групах, де домінують матеріальні цінності, прагнення до достатку, вигідного одруження або заміжжя, рівень успішності зазвичай є нижчим, ніж серед навчальних груп, де перевага надається духовним ціннісним орієнтаціям, інтелектуальному розвитку, читанню літератури, саморозвитку.

Окремо хотілося б наголосити на проблемі використання української мови курсантами, оскільки мова є також цінністю. Події на сході України та у Криму черговий раз є підтвердженням того, що недооцінка важливості належної мовної політики може призвести до критичних наслідків. У контексті дослідження того, наскільки українська мова сприймається як цінність у курсантському середовищі, майбутнім офіцерам було запропоновано зазначити, у яких пропорціях (%) вони використовують українську та російську мови. Узагальнення

отриманих даних дозволило зробити висновок, що курсантське середовище є відображенням українського суспільства.

Так, наприклад, на прохання зазначити, у яких пропорція використовується у побуті українська та російська мови, переважна більшість вказали 90/10 або 80/20. Однак майже 20 % опитаних зазначили, що завжди спілкуються українською мовою, ще близько 10 % використовують її у відношенні 70/30. Але є й такі, які переважно спілкуються російською.

Причин такої ситуації багато, і вона є віддзеркаленням суспільних процесів, які відбуваються в Україні, наслідками ментальних і регіональних традицій, сімейного та шкільного виховання. Але слід зазначити, що освітнє середовище у ВНЗ має суттєві резерви для виховання шанобливого ставлення до державної мови. Зокрема відомо, що найбільш дієвими серед психологічних механізмів виховання є ідентифікація та наслідування. Якщо ідентифікація зумовлює прийняття цінностей та переконань близьких людей, то наслідування є цілеспрямованим відтворенням манер, вчинків і звичок інших людей, доступних для зовнішнього спостереження. Ці психологічні механізми є основою такого методу виховання, як "приклад". Він дає конкретні зразки для наслідування і тим самим формує свідомість, почуття, переконання, звички, ставлення, риси характеру курсанта. З огляду на це надзвичайно важливе значення має особистий приклад офіцера, командира, викладача. Досліджуючи проблеми педагогічної етики, Григорій Васянович зазначав, що саме педагог суттєвим чином впливає на рівень моральних відносин між студентами. Педагог відіграє значну роль у домінуванні в цих стосунках дружби, взаємодопомоги, обміну думками про свої успіхи й невдачі, ціннісних орієнтацій, інтересів, ідеалів і поглядів. І це підтверджують результати опитування курсантів [2].

Так, для 38 % опитаних прикладом для наслідування є офіцери факультету, для 32 % прикладом моральної поведінки є викладачі кафедр, ще майже 10 % готові брати приклад з офіцерів відділів, служб або керівництва академії. Водночас курсантам було запропоновано визначити, як часто російська мова використовується офіцерами фа-

---

культетів та викладачами за шкалою: ніколи, інколи, часто, дуже часто або завжди. Результати такі: близько 55 % опитаних вказують на те, що офіцери факультетів інколи послуговуються мовою північного агресора, 26 % опитаних вказала що таке трапляється доволі часто.

Великою є також частка респондентів, які вказали, що і викладачі допускають подібне у спілкуванні з ними під час офіційного та неформального спілкування. Близько 75 % опитаних вказали, що викладачі інколи використовують російську, а ще 15 % сказали, що часто.

Отже, надзвичайно потужний метод особистого прикладу офіцера та викладача ще не повною мірою сприяє формуванню національної свідомості майбутніх офіцерів, патріотизму, гордості за приналежність до українського народу, його культури, а також перешкоджає формуванню корпоративної етики. Але незважаючи навіть на такі, можливо не зовсім втішні дані наші випускники мають надзвичайно високий дух патріотизму. Їм було запропоновано назвати подію або захід під час навчання в академії, які запам'яталися їм найбільше. 48,4 % опитаних, не вагаючись, зазначили, що це була їхня участь у складі мотоманеврених груп на адміністративному кордоні з Кримом, а ще 30 % назвали участь у марші Незалежності в Києві. Ці дані є дуже показовими.

Ще одна проблема, яка потребує поглибленого вивчення та уваги, стосується виховання у курсантів відповідальності та самостійності. Бути відповідальним – означає усвідомлено думати на перспективу та намагатися передбачити, до чого може привести той чи інший вибір. Бути самостійним – означає нести відповідальність за власний вибір. Самостійність – це самоконтроль, а не сторонній контроль. Самостійність передбачає ініціативність, рішучість і сміливість.

Щоправда, при цьому є суперечність: з одного боку від офіцерів вимагається бути здатними до інноваційної діяльності, самостійності та нестандартності під час прийняття рішень, виконувати інші завдання, які потребують творчого підходу або прийняття оперативних рішень у непередбачених ситуаціях, умовах просторової та часової обмеженості, а з іншого боку – у вищому військовому навчальному закладі переважає авторитарний стиль управління діями

курсантів. Вони навчаються в умовах чіткого розподілу обов'язків, високої регламентації життєдіяльності, статутного порядку та взаємовідносин, перебувають в умовах примусового спілкування з обмеженим колом людей, повинні безумовно підпорядковуватись, дотримуватись як формальних, так і неформальних норм поведінки. Ці фактори не сприяють формуванню творчої особистості, здатної до саморозвитку, самовдосконалення, яка би прагнула творчо опанувати нові, потрібні для свого розвитку знання та уміння, а навпаки – знижують рівень самостійності курсантів, привчають до шаблону, стримують самостійне прийняття рішень і в результаті позначаються на якості підготовки до занять [3]. Посилює цю суперечність і те, що впродовж 4-хроків навчання курсанти переважно виконують соціальну роль “підлеглого”, а одразу ж після випуску їх статус змінюється на більш самостійну соціальну роль.

Цікавими є результати дослідження. Рівень самостійності курсанти за 10-бальною шкалою оцінили так: на 1–2 бали її оцінили 23,38 % опитаних випускників, на 3–4 бали – 21,71 % опитаних, на 5–6 – 31,73 % опитаних, на 7–8 – 15,03 %, а 9–10 всього 3,34 % опитаних.

Ця проблема потребує пошуку шляхів її вирішення, оскільки навіть новації у вищій освіті передбачають, що значний обсяг матеріалу курсанти мають вивчати самостійно. На це вказує і резолюція симпозиуму Ради Європи на тему “Ключові компетентності для Європейського співтовариства”, де визначено орієнтовний перелік ключових компетентностей, серед яких також й уміння організовувати свої прийоми вивчення, уміння вирішувати проблеми, а також самостійно займатися своїм навчанням. Резерви для того, щоб змінити ситуацію, є.

Курсантам було запропоновано дати відповідь на запитання про те, які, на їх думку, виховні заходи вони можуть зарахувати до найбільш невдалих. Переважна більшість курсантів випускного курсу (майже 60 %) назвала лекторії вихідного дня та дні правових знань, ще майже 40 % – заходи, що проводяться у неділю. Ефект від цих заходів дорівнює нулю. То чому б, наприклад, у неділю у світлий час доби не дозволити курсантам відвідати бібліотеку, або самостійно підготуватись до занять наступного тижня?

Тоді б і кількість книжок, прочитаних нашими курсантами за рік була не 1–2, як вказали 37 % опитаних, і навіть не 3–4, про що зазначили 27 % респондентів. Для цього потрібно мотивувати їх, і результат буде набагато кращим.

І це підтверджують відповіді курсантів на запитання: “Як Ви думаєте, для чого людина повинна читати?” Відповіді більшості респондентів були майже однаковими: для духовного розвитку людини, самовдосконалення та саморозвитку, покращення пам’яті, розвитку мовлення, поповнення словникового запасу. Але вразила думка одного із курсантів, який написав: “Для того, аби прожити декілька життів. Той, хто не читає – проживає лише одне життя”.

Потребує вирішення ще одна проблема. Сьогодні на перших курсах навчальних закладів Міністерства оборони, правоохоронних органів, а також Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького навчаються курсанти, які були безпосередніми учасниками антитерористичної операції. Це зовсім молоді люди, яким близько 20–22 років, які мають ще не сформовану мотиваційно-ціннісну сферу особистості. Досвід країн, на території яких відбувались бойові дії, дозволяє зробити висновок про те, що участь у подіях, пов’язаних з ризиком для життя, впливає на психіку людини. За даними авторитетних досліджень, після війни у В’єтнамі Сполучені Штати Америки втратили людей значно більше, ніж під час бойових дій (через алкоголізм, наркоманію, самогубства, криміналізацію колишніх військових). Синдром посттравматичних стресових розладів супроводжується загостреним почуттям справедливості, високою тривожністю, ускладненими відносинами в сім’ї, агресивністю, схильністю до застосування сили під час вирішення суперечливих питань, депресією, нервовим виснаженням тощо. І робота з такими військовослужбовцями, їх виховання, та навчання потребують особливих підходів.

Безумовно, провідна роль у роботі з учасниками бойових дій має належати грамотним психологам. Але кожен викладач, який працює з курсантами, повинен з розумінням ставитися до їх способів самовираження; будувати відносини на засадах толерантності, поваги до осо-

---

бистості; уникати упередженості, приниження, бути емоційно стриманим, уважним і справедливим в оцінці знань і досягнень курсантів, а також опиратися на діалогічні прийоми взаємодії.

Висновки. Соціально-економічні та політичні умови, в яких опинилася українська держава вимагають ретельного аналізу викликів сучасності, врахування тенденцій сьогодення та вирішення нагальних проблеми професійного виховання майбутніх офіцерів. Потрібно здійснити ревізію форм і методів професійного виховання курсантів та експертну оцінку його змісту з позицій європейського досвіду підготовки армійських офіцерів, співробітників правоохоронних органів та досвіду проведення антитерористичної операції на сході України. У сучасних умовах науково-педагогічний і офіцерський склад не мають права на неефективне управління цим процесом та байдуже ставлення до формування ціннісних корпоративних орієнтацій.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у побудові моделі особистості офіцера Держприкордонслужби, у якій на основі експертної оцінки із залученням керівників органів охорони кордону, науково-педагогічного складу, а також досвідчених вихователів і науковців буде передбачено зміст інструментальних і термінальних цінностей, професійно важливих якостей випускника. Це визначатиме подальші напрями виховання, його зміст, який у першу чергу буде відображатися у навчальних дисциплінах циклу гуманітарної підготовки.

Список використаної літератури

1. Макогончук Н. В. Ціннісні орієнтації майбутніх офіцерів-прикордонників як основа їхньої громадянської компетентності / Н. В. Макогончук // Педагогічні інновації у фаховій освіті : збірник наукових праць. – Ужгород : ДВНЗ “УжНУ”. 2015 – Вип. 1. – С. 142–147.
2. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посібник / Г. П. Васянович. – К. : Академвидав, 2011. – 256 с.
3. Діденко О. В. Креативність у структурі професійної готовності офіцера-прикордонника : суперечливий характер, компонентний склад і зміст / О. В. Діденко // Вища школа. – К. : 2016. – № 1. – С. 88–98.

Диденко А. Вызовы современности, тенденции и проблемы профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников

В статье названы вызовы современности, тенденции и проблемы профессионального воспитания будущих офицеров-пограничников. Автором сделан вывод, что социально-экономические и политические условия, в которых оказалось украинское государство, требуют их тщательного анализа. Речь идет о том, что нужно провести ревизию форм и методов профессионального воспитания курсантов и экспертную оценку его содержания с позиций европейского опыта подготовки армейских офицеров, сотрудников правоохранительных органов и опыта проведения антитеррористической операции на востоке Украины.

Ключевые слова: *тенденции и проблемы профессионального воспитания, будущие офицеры-пограничники, морально-этические ценности, ценностные ориентации, курсанты, система воспитательной работы.*

Didenko O. The challenges of modernity, trends and issues of professional education of future officers of border guards

The article presents some contemporary challenges, trends and challenges of professional training of future officers-border guards. The author concludes that the socio-economic and political environment in which the Ukrainian state was required careful consideration. It is necessary to carry out audit forms and methods of professional education of students and the expertise of its content. It is helpful to consider the European experience of preparation of army officers and law enforcement officers. Also important is the experience of the anti-terrorist operation in eastern Ukraine.

Problems of professional education professionals are the subject of attention of both domestic and foreign scientists.

However, today the situation where there is no clear answer to the question: what are the moral and ethical values should have a future officer?

Solving the problem at hand should start by constructing a model of the individual officer Border Service, which through peer review, involving heads of border control, research and teaching staff, as well as experienced educators and researchers should provide a clear list of instrumental and terminal values, professionally important qualities graduate.

Requires problem solving and psychological support soldiers who were members of the anti-terrorist operation.

Keywords: *trends and challenges of professional education, future officers, border guards, moral and ethical values, values, students, system of educational work.*